

Daders van genocide bevraagd

Een bijdrage vanuit de criminologie met veldonderzoek in Rwanda

INGE THIRY*

PHILIP VERWIMP**

De auteurs bedanken de KU Leuven, sectie Beurzen voor Onderzoek in Ontwikkelingslanden, die een reiskrediet gaf aan Inge Thiry. Wij bedanken ook Prof. Stephan Parmentier voor zijn steun aan het onderzoek. Onze dank gaat ook naar de inspanningen van onze Rwandese medewerkers en de geïnterviewde gevangenen zonder wie dit onderzoek niet mogelijk zou geweest zijn en aan Paul Lamberts voor zijn logistieke steun. Alle meningen in deze tekst zijn uitsluitend voor rekening van de auteurs.

ABSTRACT

In deze tekst laten we zien hoe twee bekende theoriën uit de criminologie met vrucht kunnen toegepast worden op de analyse van het gedrag van daders tijdens de Rwandese genocide. De vijf manieren die Merton (1938) ontwikkelde om te reageren op anomie vinden we terug in uitgebreide interviews met daders. Vooral innovatie, ritualisme en terugtrekking kwamen sterk naar voren. Alle technieken die Sykes en Matza (1957) hebben ontwikkeld, kwamen in meer of mindere mate naar voor tijdens de interviews. Ontkenning van de eigen verantwoordelijkheid, ontkenning van de schade en ontkenning van het slachtoffer zijn het meest prominent aanwezig. Bij elk van de theorieën bespreken we de knelpunten van de toepassing op genocide. Uit onze tekst blijkt ten slotte ook dat de criminologie zich niet (langer) afzijdig mag houden in het debat over oorzaken en gevolgen van genocide en de tekst is dus ook een bijdrage tot het groeiende domein van de supranationale criminologie.

Kernwoorden: Genocide – gevangenis – daders – Rwanda – interviews

INLEIDING

De criminologie houdt zich vooral bezig met klassieke criminaliteitsfenomenen zoals straatcriminaliteit, jeugddelinquentie, intrafamiliaal geweld, witteboordencriminaliteit.... Tot voor kort had de criminologie echter over het algemeen weinig aandacht voor politiek geweld en genocide. De meeste theorieën die genocide trachten te begrijpen en te verklaren moeten we zoeken bij de politieke en sociale wetenschappen.

Toch kan de criminologie op vlak van het begrijpen en verklaren van genocide ook een vooraanstaande rol spelen. De theorieën over klassieke vormen van criminaliteit kunnen een meerwaarde bieden, naast politieke en sociologische theorieën over genocide. In deze tekst onderzoeken we hoe de anomietheorie van R. Merton en de neutralisatietheorie van G. Sykes en D. Matza bijdragen tot het begrijpen en verklaren van de Rwandese genocide.

* Licentiaat in de Criminologie, KU Leuven, e-mail : Inge_Thiry@hotmail.com

** Co-director, Households in Conflict Network, visiting researcher, Ecares, ULB, project coordinator, e-mail : philip.verwimp@gmail.com

Tijdens een verblijf van drie maanden in Rwanda, hebben we de mogelijkheid gekregen om daders van de Rwandese genocide te bevragen. Van 9 augustus 2004 tot en met 21 september 2004 hebben de onderzoekers 71 gedetineerden uit de centrale gevangenis van Gitarama geïnterviewd. Deze groep bestond uit boeren, leraars, handelaars, militairen, lokale autoriteiten en plaatselijke leiders van de genocide. De diepte-interviews gebeurden aan de hand van een semi-gestructureerde vragenlijst. De resultaten van dit onderzoek worden in deze tekst neergeschreven.

Andere onderzoekers, hebben ook gevangen geïnterviewd over de genocide, over hun eigen aandeel daarin en over het georganiseerde karakter. Twee bekende bijdragen komen van S. Strauss (2006) en C. Mironko (2004). De eerste is een politoloog en bij hem gaat het meer om de analyse van de politieke strijd in de maanden die aan de genocide vooraf gaan. Angst, intimidatie en conformiteit aan de groep staan bij hem centraal.¹ De tweede is een Rwandese antropoloog die de militievorming tijdens de genocide onder de loep heeft genomen. Hij gebruikt vooral een ethnisch en cultureel verklaringskader.² Geen van beiden en geen ander onderzoek dat ons bekend is, hanteert een uitgesproken criminologische invalshoek. Daarnaast zijn er natuurlijk de vele verhoren van gevangenen door de parketmagistraten in Rwanda die voor zover ons bekend nog nooit toegankelijk gemaakt zijn voor of gebruikt door onderzoekers.

1. PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSVRAAG

1.1. Probleemstelling

Tot voor kort had de criminologie over het algemeen weinig aandacht voor genocide en collectief politiek geweld.³ Sommige politieke en sociale wetenschappers zijn zelfs van oordeel dat deze wetenschap op dit vlak weinig te bieden heeft. Volgens hen kan genocide beter worden verklaard aan de hand van de methoden en theorieën van de sociale en politieke wetenschappen.⁴ De criminologie houdt zich inderdaad vooral bezig met de criminaliteitsproblematiek van het eigen land. De bibliotheken zijn volgestouwd met theorieën over straatcriminaliteit, jeugddelinquentie, witteboordencriminaliteit, intrafamiliaal geweld,... Publicaties over genocide en collectief geweld zijn echter schaars, maar er komt verandering in.⁵ Dit artikel wil tot die verandering bijdragen.

Yacoubian bestudeerde het aantal presentaties over genocide tijdens twee belangrijke jaarlijkse conferenties tussen 1990 en 1998 alsook het aantal publicaties over genocide in criminologische vaktijdschriften.⁶ Hij stelde vast dat tijdens de jaarlijkse conferentie in 1998 van de *American Society of Criminology* 4 van de 1.813 presentaties handelden

1 STRAUSS, S. (2006), *The Order of Genocide*, Cornell University Press, 288 p.

2 Mironko, C. (2004), *Social and Political Mechanisms of Mass Murder*, PhD dissertation, Yale University.

3 G. YACOUBIAN, "The (in)significance of genocidal behavior to the discipline of criminology", *Crime, Law & Social Change*, Nederland, Kluwer Academic Publishers, 2000, p. 7.

4 L., DAY en M., VANDIVER, "Criminology and genocide studies: Notes on what might have been and what still could be", *Crime, Law & Social Change*, Nederland, Kluwer Academic Publishers, 2000, p. 45.

5 Een van de auteurs (Ph. VERWIMP) kreeg in September 2007 de prijs voor een uitstekende bijdrage aan de criminologie met een artikel over de Rwandese genocide. De prijs werd overhandigd op het jaarlijkse congres van de European Society for Criminology te Bologna.

6 Zie bijlage 1: Tabellen met de bevindingen van het onderzoek van Yacoubian.

over genocide. Dit was het hoogst aantal presentaties in de periode 1990 - 1998. In dezelfde periode ging slechts 1 van de 3.138 artikels in 13 criminologische vaktijdschriften over genocide.

Er zijn echter wel degelijk criminologen die trachten te verklaren op welke manier de norm wordt overschreden tijdens conflicten tussen politieke of etnische groepen. Criminologische theorieën kunnen een meerwaarde bieden bij het verklaren van genocide onder andere door relevante concepten aan te reiken. Politieke wetenschappers, historici en psychologen hebben theoretische ideeën ontwikkeld die opmerkelijke gelijkenissen vertonen met de concepten die criminologen al ter beschikking hadden.

De politieke wetenschapper Herbert Kelman, bijvoorbeeld, identificeert drie onderling samenhangende processen die bijdragen tot normvervaging bij massamoorden: *authorization*, *routinization* en *dehumanization*. Tenminste twee van deze processen, namelijk *dehumanization* en *authorization*, vinden we terug bij enkele neutralisatietechnieken van Sykes en Matza.⁷ Het ontkennen van het slachtoffer is maar mogelijk via een proces van *dehumanization*. Het beroep doen op loyaliteit aan hogere plichten is vergelijkbaar met het concept *authorization*. Het bovenstaande voorbeeld toont aan dat de criminologie wel degelijk in staat is om collectief geweld en genocide te bestuderen. Theorieën over klassieke vormen van criminaliteit kunnen bijdragen tot het verklaren en begrijpen van genocide, mits de nodige creativiteit.

Er zijn tientallen criminologisch-sociologische theorieën die interessant kunnen zijn voor het begrijpen en verklaren van genocide. Zij gaan er allen van uit dat criminaliteit een normale reactie is op een abnormale toestand. De oorzaak van het criminele gedrag wordt gezocht in de ongewone situatie. Daar het onmogelijk is om alle theorieën te bespreken en hun relevantie in het kader van genocide aan te tonen, hebben we ons beperkt tot twee theorieën. Deze twee theorieën zijn de anomietheorie van Merton (1938) en de neutralisatietheorie van Sykes en Matza (1957). We hebben ze bestudeerd vooraleer we aan onze interviews begonnen en we hebben ze geselecteerd omwille van hun groot potentieel genocidaal gedrag mee te helpen verklaren.

Deze theorieën behoren tot de grote sociologische stroming van het structureel-functionalisme. Het uitgangspunt van het structureel-functionalisme is dat criminaliteit een bepaalde functie heeft in de samenleving. Deze stroming kende zijn hoogtepunt tussen 1880 en 1960. Beide theorieën hebben hun nut al ruimschoots bewezen bij het verklaren van klassieke criminaliteit zoals straatcriminaliteit en jeugddelinquentie. Het is onze bedoeling aan te tonen dat deze theorieën ook een meerwaarde kunnen bieden voor het begrijpen en verklaren van genocide. Deze twee theorieën behoren dan wel tot dezelfde stroming, ze belichten elk toch een ander aspect. De anomietheorie benadrukt de sociale structuur in de samenleving, terwijl de neutralisatietheorie de nadruk legt op sociale processen.

7 L. DAY en M. VANDIVER, o.c., 2000, p. 46.

1.2. Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag in dit onderzoek luidt: Wat is de bijdrage van klassieke criminologisch-sociologische theorieën tot het begrijpen en verklaren van de genocide in Rwanda van 1994?

Deze onderzoeksvraag bestaat uit twee delen met elk enkele deelvragen:

- 1) Welke concepten uit de anomietheorie van R. Merton dragen bij tot het begrijpen en verklaren van de genocide in Rwanda van 1994?
 - Kan 'anomie' worden toegepast op de Rwandese genocide?
 - Kunnen de verschillende reactiewijzen op 'anomie' worden toegepast op de Rwandese genocide?
De manieren van reageren zijn 'conformiteit', 'innovatie', 'ritualisme', 'terugtrekking' en 'rebellie'.
- 2) Welke concepten uit de neutralisatietheorie van Sykes en Matza dragen bij tot het begrijpen en verklaren van genocide in Rwanda van 1994?
 - Kunnen de verschillende technieken van neutralisatie worden toegepast op de Rwandese genocide?
De verschillende technieken van neutralisatie zijn 'de ontkenning van verantwoordelijkheid', 'de ontkenning van schade', 'de ontkenning van het slachtoffer', 'de veroordeling van de veroordeelaars' en 'het beroep op hogere plichten'.

2. METHODOLOGIE

71 interviews van gedetineerden uit de centrale gevangenis van Gitarama werden afgenomen. De geïnterviewde gevangenen waren afkomstig van die sectoren waar andere onderzoekers onderzoek verrichten in het kader van hetzelfde project.⁸ Dit onderzoeksopzet laat toe de versies van de verschillende partijen - gevangenen, slachtoffers, leiders, politici, bijstaanders,... met elkaar te vergelijken om tot een genuanceerd beeld te komen van wat er tijdens de genocide is gebeurd. Enkel wanneer we de sociale context kennen waarin mensen keuzes maken, kunnen we de theoretische inzichten testen. Hoe sterk was die norm werkelijk? Wat gebeurde er als mensen weigerden deel te nemen aan de genocide? Hoeveel weerstand was er? Wie, op lokaal niveau, leidde de genocide?

Onder daders van de Rwandese genocide verstaan we in deze tekst gedetineerden die beschuldigd zijn van participatie aan de genocide en die ook bekentenissen in die zin hebben afgelegd.⁹ Voor de 71 interviews in de gevangenis hebben we ons beperkt tot gedetineerden die opgesloten waren in de centrale gevangenis van de provincie Gitarama en die ook afkomstig waren van deze provincie.

⁸ De naam van het project, waarvan de interviews in de gevangenis van Gitarama deel uitmaakten is 'Mechanismen van genocide op het lokale niveau' en stond onder leiding van Dr. Philip Verwimp, toen verbonden aan de KU Leuven.

⁹ Dit betekent niet dat ze alles bekend hebben waarvan ze beschuldigd zijn, vaak gaat het om gedeeltelijke bekentenissen.

Gitarama is een zeer interessante provincie om de genocide te bestuderen. Geografisch gezien ligt ze in het midden van Rwanda, dicht bij de hoofdstad Kigali. Dit leidde er toe dat Interahamwe en soldaten vanuit Kigali, Gitarama snel en gemakkelijk konden bereiken om aldaar de slachtpartijen op de Tutsi op gang te brengen. Bepaalde communes en sectoren van Gitarama hebben daarenboven de eerste dagen of weken na de start van de genocide verzet geboden tegen de Interahamwe.

2.1. Draggers van informatie

De dragers van informatie zijn daders van de Rwandese genocide. Zoals hierboven reeds vermeld, waren alle daders die geïnterviewd werden, opgesloten in de centrale gevangenis van Gitarama en waren ze allen afkomstig uit de provincie Gitarama. In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van het aantal geïnterviewde gedetineerden per sector. Uit de sector Runyangando zaten er geen gedetineerden in de gevangenis van Gitarama. Deze zaten allen in de gevangenis van Mpanga, in het zuiden van Rwanda. Enkele gedetineerden uit andere sectoren van de commune Murama (nu district Kabagali)¹⁰ waarvan Runyangando ook een sector is, werden geïnterviewd, maar de acht interviews met daders uit deze commune hebben we niet opgenomen in deze tekst. Deze interviews zijn wel opgenomen in het grote onderzoeksproject. Dit reduceert het totaal aantal interviews voor deze tekst tot 63.

TABEL 1 HET AANTAL GEÏNTERVIEWDE GEDETINEERDEN PER SECTOR (ALLE SECTOREN LIGGEN IN DE PROVINCIE GITARAMA)

Sector	Aantal gedetineerden
Ruyenzi	9
Ngamba	11
Ntenyo	11
Gihembe	11
Mbati	12
Gitovu	9
Totaal	63

Bron: Eigen onderzoek

Toen de onderzoekster voor de eerste keer naar de centrale gevangenis van de provincie Gitarama ging, moest ze zich eerst voorstellen aan de gevangenisdirecteur. Daarna werd ze doorverwezen naar het 'ontvangstcomité'. Officieel noemt dit comité *Comité UMUCUYO - GACACA*. Dit is een groep van acht gedetineerden. Hun eigenlijke taak is andere gedetineerden aan te moedigen bekentenissen af te leggen. Zij organiseren ook de Gacaca-zittingen in de gevangenis. Als er onderzoekers in de gevangenis interviews willen afnemen, zijn zij verantwoordelijk voor hun ontvangst en de organisatie van de interviews.

Dit comité houdt de volledige administratie bij van de gedetineerden en van de Gacaca. Het bezit lijsten van alle gedetineerden, geordend per provincie en per sector. Ze weten wie bekentenissen heeft afgelegd en wie niet; wie gestorven is in de gevangenis en wie

¹⁰ Het huidige Rwanda is opgedeeld in provincies, provincies in districten, districten in sectoren en sectoren in cellen. In het Rwanda van 1994 bestonden er geen districten maar communes. Districten en communes komen geografisch niet volledig overeen. Sector Runyangando behoort tot de vroegere commune Murama, wat nu het district Kabagali is.

vrijgelaten werd. Het ontvangstcomité was voor mij een zeer grote hulp. Met hen werd afgesproken welke gedetineerden uit de door ons geselecteerde sectoren (=deelgemeente) de volgende dag zouden geïnterviewd worden. Per sector maakten ze een tabel op van het aantal gedetineerden per *cellule*, het aantal bekentenissen, het aantal overledenen en het aantal vrijgelaten gedetineerden. De leden van het ontvangstcomité waren niet aanwezig tijdens de interviews en hen werd niets medegedeeld over de inhoud van de interviews.

De eerste dag werden twee testinterviews afgenomen om na te gaan of de vragen voldoende duidelijk waren en of de geïnterviewden er op konden antwoorden. De gedetineerden waren erg achterdochtig. Voor we aan het eigenlijke interview konden beginnen, lichtten we hen in over wat ze konden verwachten. Ze moesten ervan overtuigd worden dat we niet van de justitie of de politie waren; dat we onafhankelijk werkten; dat het interview geen enkele invloed had op het verloop van hun dossier; dat het interview anoniem was en dat geen informatie werd doorgespeeld aan de gevangenisdirectie. De deelname van de gedetineerden aan het onderzoek was vrijwillig. Ze konden op elk moment het interview stopzetten. Er werden geen materiële of financiële compensaties gegeven.

2.2. De periode van dataverzameling

De periode van dataverzameling liep van begin augustus tot eind september 2004. In totaal beschikten we over zeven weken om zeven sectoren te behandelen. Elke week deden we één sector. De omstandigheden waarin de interviews werden afnemen waren niet altijd ideaal. De onderzoekers kregen een klein kamertje, vlak bij de ingang van de gevangenis. Er was vaak geluidshinder van in- en uitrijdende vrachtwagens of van groepen gedetineerden die van het veld kwamen. Als het regende stroomde het water langs alle kanten binnen, waardoor wijzelf en onze papieren nat werden. In september was het regenseizoen begonnen en hebben we enkele keren noodgedwongen het interview moeten stopzetten omdat het te erg regende. Soms was de sfeer in de gevangenis erg gespannen, vooral als er gedetineerden waren ontsnapt. Dan kon het zelfs gebeuren dat geen interviews konden afgenomen worden omdat de gedetineerden als represaille de gevangenis niet mochten verlaten. Sommigen vreesden ook dat we voor de Rwandese regering werkten en waren erg achterdochtig.

Over het algemeen verliepen de interviews toch zeer vlot. De vragenlijst werd door de onderzoekster uit het hoofd geleerd, zodat er geen verhoorsituatie zou ontstaan en de geïnterviewde niet zou worden afgeschrikt door papieren. Om dezelfde reden werd ook geen gebruik van een cassette recorder gemaakt. Bij alle interviews moest onze Rwandese assistente Elisabeth tolken. In het begin verliep die driehoeksverhouding wat stroef, maar na een paar dagen waren we goed op elkaar ingespeeld. Meer mannen dan vrouwen werden geïnterviewd.¹¹ De interviews met de vrouwen leverden niet veel op. De reden daarvoor is ons onbekend. Ze waren achterdochtiger en antwoordden vaak dat ze van niets wisten. Tijdens de genocide hadden ze niets gehoord, niets gezien en niets gedaan. De mannen antwoordden wel op onze vragen. De meeste vertelden ronduit wat er gebeurd was in 1994. Over hun eigen aandeel waren ze zwijgzamer en verschilden de versies van de verschillende geïnterviewden van een sector.

¹¹ Zo'n 3% van alle gevangen in de Rwandese gevangenissen is vrouw.

Per dag werden twee tot drie interviews afgenomen. Eén interview duurde tussen de twee en de vier uren, afhankelijk van de medewerking van de gedetineerde. Interviews van vier uren lijken lang, maar sommige gedetineerden bleven maar praten. Het was soms het enige bezoek in maanden, zelfs in jaren dat ze gekregen hadden. Het was ook één van de schaarse momenten dat ze even buiten de gevangensmuren konden vertoeven. Het was een moment dat ze vrijuit konden praten over wat er in 1994 in hun dorp was gebeurd.

Na lang onderhandelen heeft de onderzoekster ook de eigenlijke gevangenis kunnen bezoeken. De interviews vonden immers plaats op het plein voor de gevangenis, zodat ik de binnenkant ervan nooit te zien kreeg. Het was belangrijk om te kunnen zien in welke omstandigheden de gedetineerden werden opgesloten. Dit kon immers een weerslag hebben op de kwaliteit van de interviews. Telkens was er wel iets waarom het bezoek niet kon doorgaan. Ofwel moesten ze nog poetsen, ofwel was er te veel volk binnen, ofwel konden ze de veiligheid niet garanderen. Op een dag is het dan toch gelukt. Zonder gevangenisbewakers, enkel met twee leden van het ontvangstcomité en de sociaal assistente kregen we een rondleiding in de gevangenis. De bewakers zelf gaan zelden naar binnen, enkel als er een rel uitbreekt. De gevangenis is zo overbevolkt dat we moest oppassen dat we niet over een gedetineerde struikelden. Van individuele cellen is er geen sprake. De ruimte is opgedeeld in acht grote blokken die letterlijk volgestouwd zijn met mensen. De stank is er niet te harden. Er zijn immers maar een tiental toiletten en douches voor 5.000 gedetineerden. Het leven in de gevangenis is een samenleving op zich. Zo hebben de gedetineerden hun eigen directie, veiligheidsdienst, hygiënische dienst, medische dienst en kookdienst.

2.3. Data-analyse

Vooraleer de analyse te beginnen, was een grondige data-reductie nodig. Niet alle verzamelde informatie was nuttig voor het onderzoeksproject. Al de uitgetypte interviews werden opnieuw doorgenomen en alle bruikbare gegevens geselecteerd per sector. Enkel de informatie over de genocide en over het aandeel van de geïnterviewden eraan, hebben we weerhouden. Er werd geen gebruik gemaakt van een computerprogramma. Dit resulteerde in een goed uitgedund en werkbaar databestand. Dit bestand bevat de data en duurtijden van de interviews, noodzakelijke persoonsgegevens over de daders, de misdaden waarvan ze zijn beschuldigd en welke bekentenissen ze hebben afgelegd. Ook wat er gebeurd is tijdens de genocide in hun cel en sector, motivaties voor deelname aan de genocide en veelzeggende citaten zijn opgenomen in dit bestand. Het ontvangstcomité van de gevangenis had ook tabellen opgesteld met het aantal gedetineerden per sector; hoeveel er bekentenissen hebben afgelegd, het aantal vrijgelatenen en het aantal sterfgevallen in de gevangenis. Deze tabellen behoren ook tot het databestand.

3. RESULTATEN VAN DE DATA-ANALYSE

3.1. Toepassing van de anomietheorie van R. Merton op de Rwandese genocide van 1994

De anomietheorie van R. Merton is de eerste theorie die in dit onderzoek wordt toegepast op de Rwandese genocide. Het doel hiervan is na te gaan wat de relevantie is van deze theorie voor het begrijpen en verklaren van genocide. In de eerste plaats wordt de

toepassing van 'anomie' bestudeerd. Daarna komen de verschillende manieren van reageren op die spanning aan bod: 'conformiteit', 'innovatie', 'ritualisme', 'terugtrekking' en 'rebellie'.

3.1.1. Kan 'anomie' worden toegepast op de Rwandese genocide van 1994?

Anomie betekent spanning omwille van de kloof tussen de doelstellingen van de samenleving en de middelen die een samenleving ter beschikking stelt om die doelstellingen te bereiken. Rwanda is een ontwikkelingsland en behoort tot de armste landen van de wereld. Bijgevolg hebben de belangrijkste doelen van de Rwandese samenleving betrekking op leven en overleven op de Rwandese heuvels. 90 procent van de Rwandese bevolking leeft immers van de landbouw. De eerste onontbeerlijke doelstelling is dan ook voldoende inkomen te verwerven via de teelt en verkoop van landbouwgewassen. Die grond moet vruchtbaar zijn om genoeg gewassen te kunnen oogsten om de eigen familie eten te geven en een eventueel overschot te kunnen verkopen op de markt. Daarbij is het belangrijk om een goede prijs te krijgen voor de gewassen die op de markt worden verkocht. Met het geld dat een familie heeft verdiend door gewassen en fruit te verkopen, kan zij andere levensmiddelen, materiaal en kledij kopen en eventueel ziektekosten betalen.

De middelen om bovenstaande doelen te kunnen bereiken zijn vooreerst voldoende landbouwgrond om de Rwandese bevolking van voedsel te voorzien, alsook een goed draaiende economie zodat men een goede prijs krijgt voor zijn koopwaren. Daarnaast zijn er goed uitgebouwde infrastructuren nodig, zoals een wegennet in goede staat en irrigatiekanalen rond de akkers om langdurige droogte op te vangen. Vervolgens is ook politieke stabiliteit erg belangrijk alsook de steun van de lokale en centrale overheden aan de Rwandese bevolking.

Het is wel duidelijk dat er in de Rwandese samenleving een spanning bestaat tussen deze doelen en de beschikbare middelen. Ten eerste wordt die spanning veroorzaakt door demografische en geografische factoren. De bevolking verdriedubbelde de laatste veertig jaar, maar de beschikbare landbouwgrond bleef nagenoeg onveranderd.¹² Dit betekent dat door de grote bevolkingsdichtheid er nauwelijks of niet voldoende landbouwgrond is om iedereen te voorzien van voedsel. De productiviteit is laag en de landbouwproductie kan maar 80 procent van de voedselbehoeften dekken.¹³

De spanning werd nog vergroot door een economische crisis in de 2de helft van de jaren '80. De voedselproductie stagneerde tussen 1985 en 1990, wat leidde tot hongersnood en extreme armoede. Deze crisis werd onder andere veroorzaakt door extreme droogte in 1984, extreme neerslag in 1987, ziekte van de gewassen in 1988 en door de effecten van de burgeroorlog vanaf 1990.¹⁴ In 1990 kende Rwanda verschillende politieke crisisen. 1990-91 was een keerpunt in de geschiedenis van Rwanda. In dat jaar werd het multi-partijsysteem ingevoerd, begon de burgeroorlog na de inval van het RPF en werd de staatsstructuur grondig gewijzigd. Samen met de economische crisis bedreigden

¹² Rwanda is het dichtstbevolkte land van Afrika en één van de dichtstbevolkte ter wereld, www.worldbank.org

¹³ www.worldbank.org

¹⁴ P. UVIN, *Aiding violence, the development enterprise in Rwanda*, Connecticut, Kumarian Press, o.c., 1998, p. 53.

deze elementen de stabiliteit van het regime. De jaren die daarop volgden, werden gekenmerkt door een spiraal van geweld door de invallen van het RPF en de lokale moordpartijen op Tutsis.¹⁵

3.1.2. Kunnen de verschillende reactiewijzen op 'anomie' worden toegepast op de Rwandese genocide van 1994?

Conformiteit

Conformiteit betekent het aanvaarden van de doelstellingen van de samenleving en de middelen die de samenleving ter beschikking stelt om die doelstellingen te aanvaarden. Als we dit concept transformeren naar de Rwandese genocide, kunnen de bijstaanders beschouwd worden als zij die zich 'conform' gedragen. Dit zijn de Hutu die niet hebben deelgenomen aan de genocide, maar die ook niets hebben ondernomen om de slachtpartijen in hun dorp te voorkomen of te stoppen. Zij waren rechtstreeks getuige van de wreedheden en het lijden van de slachtoffers, maar deden niets. Daar ik enkel interviews heb afgenomen van daders van de Rwandese genocide, kan ik me niet uitspreken over de motieven van bijstanders en waarom zij passief bleven bij de moordpartijen.¹⁶ Wel vermeldden een dader uit sector Gihembe en één uit sector Ngamba dat vooral de jongeren actief deelnamen aan de genocide.

*"Diegenen die niet geïnteresseerd waren in de moordpartijen, werkten zoals gewoonlijk op hun velden."*¹⁷

Innovatie

Innovatie is het zoeken naar nieuwe middelen om de doelstellingen van een samenleving te bereiken. Het belangrijkste doel van de Rwandese samenleving is overleven door de teelt en verkoop van landbouwgewassen en het uitbouwen van andere economische activiteiten buiten de landbouw. Vanuit innovatief uitgangspunt verwerpen de daders van de genocide niet dat doel maar wel de middelen. In plaats van een legale oplossing te zoeken om het tekort aan landbouwgrond op te vangen en om de armoede te bestrijden, kozen vele daders ervoor de Tutsi minderheid uit te moorden. Na het uitmoorden van de Tutsi konden ze hun bezittingen plunderen, hun koeien stelen en hun landbouwgrond opeisen.

Ongeveer de helft van alle 63 geïnterviewde daders uit de zes sectoren gaven economisch gewin aan als één van de belangrijkste redenen waarom de genocide kon plaats vinden. In tabel 2 vindt men een overzicht van de verhouding tussen economische motieven en andere of geen motieven om deel te nemen aan de genocide. Economische motieven zijn een verzamelnaam van alle mogelijke motieven waarbij daders zichzelf hebben kunnen verrijken. Nadat de Tutsi uit hun huizen werden gejaagd, werden hun huizen geplunderd. Alles wat daders konden gebruiken, namen ze mee naar huis: dak-

¹⁵ Zie hiervoor het interessante en belangrijke rapport van de Internationale Federatie van Mensenrechtenorganisaties (FIDH) van maart 1993, *Human Rights Violations in Rwanda since 1990*.

¹⁶ Waarom bijstaanders niets ondernemen om slachtoffers uit hun lijden te verlossen wordt besproken in de fenomeenanalyse bij de *atrocity triangle* van Stanley Cohen.

¹⁷ Interviews met een dader uit sector Gitovu en interview met een dader uit sector Ngamba, september 2004.

pannen, huisgerei, deuren, hekjes, golfplaten, voedsel,... De landbouwgrond van de Tutsi werd meestal verdeeld onder de meest sterke en dominante leden van de aanvalsgroepen. Nadat de huizen van de Tutsi leeggeroofd waren, werden ze vernield of in brand gestoken. De koeien van de Tutsi konden op verschillende manieren worden verdeeld. Soms werden ze onmiddellijk geslacht en kregen alle leden van de aanvalsgroep hun deel. Soms werden ze 's avonds na de moordpartijen opgegeten door de Hutu bevolking. Het kon ook zijn dat diegene die de Tutsi had vermoord, zijn koeien kreeg of dat de koeien levend werden verdeeld onder de leden van de aanvalsgroepen.¹⁸ Voor een analyse van de economische profielen van daders en slachtoffers van de genocide verwijzen we naar Verwimp (2003, 2005).¹⁹

TABEL 2: DE VERHOUDING TUSSEN ECONOMISCHE MOTIEVEN EN ANDERE OF GEEN MOTIEVEN OM DEEL TE NEMEN AAN DE GENOCIDE IN RWANDA IN 1994

Sector	Economisch motief (zelfverrijking)	Andere of geen motieven	Totaal
Ruyenzi	6	3	9
Ngamba	4	7	11
Ntenyo	5	6	11
Gihembe	5	6	11
Mbati	5	7	12
Gitovu	7	2	9
Totaal	32	31	63

Bron: Eigen onderzoek

Ritualisme

Ritualisme in de strikte zin betekent dat men het niet eens is met de doelstellingen van de samenleving, maar dat men zich normconform blijft gedragen. In de weken voor en tijdens de genocide bleef de administratie opmerkelijk goed functioneren, ondanks de ontwrichtingen in de communicatie en het transport veroorzaakt door de oorlog. Instructies van de Eerste Minister werden doorgegeven aan de prefecten, die op hun beurt de burgemeesters inlichtten. Tijdens lokale meetings in de communes werden tenslotte de instructies voorgelezen aan de bevolking. Het uitmoorden werd omschreven als 'werk', machetes en vuurwapens als 'werkmiddelen'. De sterk gevestigde hiërarchie van de militaire, administratieve en politieke systemen werden gebruikt in het voordeel van de organisatoren van de genocide. Hierdoor was het immers mogelijk om op zeer korte tijd duizenden Tutsi en gematigde Hutu op te sporen en te vermoorden.

In het kader van de Rwandese genocide kan ritualisme ook betekenen dat bepaalde Hutu wel deelnamen aan de genocide, niet zozeer uit ideologische overtuiging of uit economisch voordeel, maar omdat het moorden routine was geworden. Een goed voorbeeld om dit te verduidelijken zijn de nachtpatrouilles of de zogenaamde burgerwacht.

¹⁸ Dit onderzoek is niet het eerste dat het belang van zelfverrijking in daderprofielen vaststelt. In haar boek, *Leave None to tell the Story*, Human Rights Watch, New York, geeft A.DESFORGES (1999) vele voorbeelden van zelfverrijking tijdens de genocide. Vrouwen plunderden de huizen van Tutsi, stalen geld, kleding, en waardevolle voorwerpen. Mannen namen de koeien en de zware voorwerpen voor hun rekening.

¹⁹ Verwimp, Ph, (2003), Testing the double genocide thesis for southern and Central Rwanda, *Journal of Conflict Resolution* 47, pp 423-442 and Verwimp (2005), An Economic Profile of Peasant Perpetrators of Genocide, *Journal of Development Economics*, 77, pp. 297-323.

Na de inval van het RPF in 1990 werden overal, ook in de zes sectoren van mijn onderzoek, nachtpatrouilles opgericht. Deze patrouilles bestonden uit gewone Rwandese burgers, zowel Hutu als Tutsi. Het doel van die patrouilles was om (meestal) 's nachts op zoek te gaan naar spionnen of indringers van het RPF. Op belangrijke invalswegen bouwden ze controleposten om al het inkomend en uitgaand volk te controleren. Mensen die verdacht werden van contacten met het RPF werden eruit gehaald. Deze patrouilles zijn gestart in 1990 en bleven bestaan tot tijdens de genocide van 1994. Tijdens de genocide bestonden ze wel enkel nog uit Hutu en kregen ze ook een andere finaliteit. Aangezien alle Tutsi na de dood van de president werden beschouwd als handlangers van het RPF, werden alle Tutsi het doelwit om te worden opgepakt door een patrouille. Een dader uit sector Ntenyo zei hierover:

*"Het officiële doel van de nachtelijke rondes was er voor te zorgen dat er geen leden van het RPF de sector zouden binnendringen. Het eigenlijke doel was alle Tutsi opsporen en vermoorden."*²⁰

Elke gezonde, sterke Hutu was verplicht om deel te nemen aan de patrouilles. Vanaf 1990 waren zij het gewoon om op regelmatig te patrouilleren in hun sector. Het was routine geworden en daardoor ook moeilijker om er uit te stappen eens het doel van de patrouilles werd uitgebreid in 1994. Het waren vaak ook dezelfde Hutu die 's nachts gingen patrouilleren en overdag de velden, moerassen en plantages introkken om verder jacht te maken op de Tutsi.

Terugtrekking

Terugtrekking is het verwerpen van zowel de doelstellingen van de samenleving als de middelen. Ook tijdens de genocide kwamen vormen van terugtrekking voor. Niet alle Hutu namen deel aan de slachtpartijen. Wanneer ze werden opgeroepen om hun 'plicht' te doen, vluchtten sommigen weg, verscholen zich, of deden ze alsof ze niet thuis waren. Als ze toch met de aanvalsgroepen moesten meegaan, bleven ze in de staart van de groep hangen zodat ze niet moesten doden.²¹ Hutu die zich tijdens de genocide terugtrokken, zijn vergelijkbaar met de bijstaanders die zich normconform gedragen. Het verschil bestaat erin dat diegenen die zich terugtrekken absoluut niets met de genocide willen te maken hebben, terwijl bijstaanders exact weten wat er aan de hand is, maar niets ondernemen. Zich volledig terugtrekken en zich afsluiten van de buitenwereld was haast onmogelijk tijdens de genocide. De genocide had immers een immense impact op het dagelijkse leven, zodat iedereen er mee geconfronteerd werd.

Een meer voorkomende vorm van terugtrekking tijdens de genocide was het grote alcoholgebruik van de daders. Het gebruik van alcohol zorgde ervoor dat het moorden gemakkelijker ging en dat men zich na het 'werk' kon ontspannen zonder te veel aan het lijden van de slachtoffers te denken. De daders ontvluchtten de werkelijkheid door middel van alcohol, die er voor zorgde dat ze de slachtpartijen konden vergeten.

²⁰ Interview met dader uit sector Ntenyo, augustus 2004.

²¹ Dergelijk gedrag werd ook vastgesteld bij de politieagenten die deel uitmaakten van de Einsatzgruppen in Nazi-Duitsland. Zie C.Browning, (1992), *Ordinary Men : Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, HarperCollins Publishers, Inc./Aaron Asher Books, New York.

Daders uit de zes sectoren meldden dat met de opbrengsten van de geldboetes van diegenen die weigerden deel te nemen aan de moordpartijen, bier werd gekocht voor de leden van de aanvalsgroepen. Als iemand zijn geldboete niet kon betalen, moest hij vaak een krat bier afgeven. Men kon ook een dag vrijgesteld worden van deelname aan de slachtpartijen, wanneer men bananenbier moest brouwen.

*"Wanneer iemand weigerde om deel te nemen aan de moorden op de Tutsi, moest hij een boete betalen of moest hij bier kopen voor de aanvalsgroepen."*²²

*"Men was verplicht om deel te nemen aan de nachtelijke rondes. Wanneer men weigerde, moest men een geldboete én een jerrycan sorghumbier betalen."*²³

Rebellie

Rebellie is het verwerpen van de oorspronkelijke doelen en middelen van de samenleving. Daarna wordt de samenleving getransformeerd met nieuwe doelen en middelen. Ook rebellie kwam in verschillende vormen voor tijdens de Rwandese genocide. Genocide is zelf een vorm van rebellie. Vooral wanneer ze in de eerste plaats is uitgevoerd omwille van ideologische standpunten. Deze ideologen willen geen samenleving waar Hutu en Tutsi vredig samenleven. Zij willen het land voor zich alleen. In deze redenering zijn alle problemen van de Hutu opgelost, als de Tutsi er niet meer zijn. Het belangrijkste doel van de samenleving is dan niet meer overleven, maar wordt goed leven. Zonder de aanwezigheid van Tutsi kunnen meer middelen ter beschikking worden gesteld van de Hutu: meer stabiliteit op regeringsvlak, meer landbouwgrond, meer jobs voor Hutu buiten de landbouw en dus meer welvaart. Zoeken naar legale oplossingen om de problemen van de Rwandese samenleving aan te pakken, zijn voor de fanatieke elite, Interahamwe en aanvalsgroepen geen optie. Om de nieuwe doelstellingen van de samenleving te bereiken, namen ze de machetes en geweren in de hand om zich definitief van de Tutsi te ontdoen.

Rebellie kan ook nog een andere betekenis hebben. Als genocide in 1994 in Rwanda de norm werd, dan was het weigeren van deelname eraan ook een vorm van rebellie. Het is dan echter wel vereist dat men zich actief verzet tegen het regime met als doel de moordpartijen op de Tutsi te stoppen en een beter regime in de plaats te stellen. Niet deelnemen aan de genocide uit angst en zich verschuilen is geen rebellie, maar een vorm van terugtrekking. Het verzet van Hutu tegen de moordpartijen gebeurde kleinschalig en zonder veel ruchtbaarheid. Rebellie uitte zich voornamelijk in het verstopten van Tutsi, zodat ze uit de greep van de aanvalsgroepen bleven. Ook een aantal geïnterviewde daders, verstopten Tutsi. Meestal ging het dan om daders die getrouwd waren met een Tutsi vrouw of waarvan een deel van de familie Tutsi was. Ze wilden hen op die manier beschermen. Opmerkelijk is wel dat zij hun eigen Tutsi familie beschermden, maar tegelijk ook deelnamen aan de slachtpartijen, volgens hen om niet betrappt te worden.

*"Ik heb mijn moeder, die Tutsi was, verstopt. Ik heb ook deelgenomen aan de aanval-
len om zo de aandacht af te wenden van de andere aanvallers. Wanneer ik niet zou*

²² Interview met dader uit sector Gitovu, september 2004.

²³ Interview met dader uit sector Ngamba, augustus 2004.

hebben deelgenomen, zouden de anderen me al snel verdacht hebben. Bij zo een vermoeden doorzochten ze je huis om te zien of je niemand had verstopt. Mijn burens wisten dat ik haar verborgen hield. Het feit dat ik actief deelnam aan de aanvallen, zorgde er voor dat ze me niet gingen aangeven."²⁴

"Radio RTLM verkondigde: Onze gemeenschappelijke vijand zijn diegenen, die zich bij jullie schuilhouden!"

De mensen die Tutsi verstopten voelden zich gevisieerd door de RTLM. Ze hadden schrik dat men Tutsi bij hen zouden ontdekken. Zij hadden twee mogelijkheden. Ofwel joegen ze de verstopte Tutsi weg uit angst om zelf gedood te worden, ofwel bleven ze de verstopte Tutsi beschermen met het risico om zelf vermoord te worden."²⁵

3.1.3. Conclusie m.b.t. de anomietheorie

De Rwandese genocide is een niet voor de hand liggende, maar wel uitdagende toepassing voor de anomietheorie van Merton. In Rwanda was er de jaren en maanden voor de genocide duidelijk sprake van spanning, of om in de termen van Merton te blijven van anomie. Deze spanningen waren van politieke, economische en etnische aard en hebben een grote rol gespeeld in het tot stand komen van de massale moordpartijen op de Tutsi vlak na de dood van president Habyarimana. De genocide kan dan beschouwd worden als een (extreme) reactie op die spanningen. Door het uitvoeren van de genocide, kwamen er meer en andere middelen ter beschikking om de doelstellingen van de Rwandese samenleving na te streven. Door de Tutsi uit te moorden, zou er meer landbouwgrond vrijkomen voor de Hutu, zouden de koeien en bezittingen van de Tutsi in Hutu handen vallen en zouden de schaarse jobs buiten de landbouw enkel door Hutu worden ingenomen. Uiteindelijk zouden de Hutu, dankzij de genocide, een hogere levensstandaard kunnen aannemen. Het ultieme doel van de Rwandese samenleving zou dan niet meer 'overleven' zijn, maar 'goed leven'.

De anomietheorie kon niet helemaal overgenomen worden, maar dat is ook niet verwonderlijk. Merton ontwikkelde deze theorie om straatcriminaliteit te verklaren nadat Amerika werd geteisterd door een zware economische crisis. Mertons oorspronkelijke uitgangspunt, dat er een verband is tussen criminaliteit en sociale klasse, klopt niet helemaal voor genocide. Bij de genocide was er geen direct verband tussen criminaliteit en sociale klasse. Zowel de rijke elite als de arme boeren hebben deelgenomen aan de slachtpartijen. De rijke elite nam vooral deel om van de Tutsi verlost te zijn en haar geprivilegeerde positie te vrijwaren. De arme Rwandese boerenbevolking kreeg door de huizen van de Tutsi te plunderen toegang tot materiële welvaart waarvan ze vroeger enkel konden dromen. Daarnaast was ook de dood van hun president was ook een belangrijke motivatie om zich te wreken op de Tutsi.

De vijf manieren die Merton ontwikkelde om te reageren op anomie kunnen worden teruggevonden in de interviews met de daders uit de zes sectoren. Vooral innovatie, ritualisme en terugtrekking kwamen sterk naar voren. Er zijn ook knelpunten bij de toepassing van de theorie op de Rwandese genocide. De anomietheorie veronderstelt dat er consensus bestaat over gemeenschappelijke waarden en normen in de samenleving. Dit is problematisch in een heterogene samenleving. Er bestaat niet zoiets als dé

²⁴ Interview met dader uit sector Gihembe, september 2004.

²⁵ Interview met dader uit sector Mbat, augustus 2004.

gemeenschappelijke waarden en normen van dé Rwandezers, van dé Hutu of van dé Tutsi. Binnen de samenleving heeft elke burger zijn eigen verantwoordelijkheid en beslist hij zelf voor een deel wat hij de moeite waard vindt om voor te werken en te leven. De anomietheorie legt alle verantwoordelijkheid bij de staat en geen enkele bij het individu.

3.2. Toepassing van de neutralisatietheorie van G. Sykes en D. Matza op de Rwandese genocide van 1994

De neutralisatietheorie van G. Sykes en D. Matza is de tweede theorie, waarvan de relevantie voor het begrijpen en verklaren van de Rwandese genocide van 1994 wordt bestudeerd. Delinquenten maken gebruik van rationalisaties of technieken van neutralisatie die geleerd worden in een proces van differentiële associatie. Deze technieken worden zowel na het misdrijf gebruikt om zichzelf te beschermen tegen wroeging en beschuldigingen van anderen, als vóór het misdrijf om de sociale controle te verzwakken. Sykes en Matza vermelden vijf neutralisatietechnieken die delinquenten gebruiken om tijdelijk of permanent de morele band met de wet te neutraliseren: 'de ontkenning van verantwoordelijkheid', 'de ontkenning van schade', 'de ontkenning van het slachtoffer', 'de veroordeling van de veroordeelaars' en 'het beroep op hogere plichten'. Deze technieken worden achtereenvolgens toegepast op de Rwandese genocide.

3.2.1. Kunnen de verschillende 'technieken van neutralisatie' worden toegepast op de Rwandese genocide van 1994?

De ontkenning van verantwoordelijkheid

Het ontkennen van de eigen verantwoordelijkheid is de gemakkelijkste en ook de meest voorkomende manier om de schuld van zich af te schuiven. Het eigen deviant gedrag wordt toegeschreven aan krachten waarover de daders geen controle hebben. Hoe extremer de misdaad en hoe groter het leed van het slachtoffer is, hoe radicaler de ontkenning van de eigen verantwoordelijkheid. De meest gebruikte manier om de eigen verantwoordelijkheid te ontkennen is de verantwoordelijkheid door te schuiven naar de autoriteiten. In het geval van de Rwandese genocide verwezen de geïnterviewde daders vaak naar het verplicht gehoorzamen aan de autoriteiten. Het is opmerkelijk hoe ver gewone burgers hierin gaan, zelfs wanneer de slachtoffers erg veel leed wordt toegebracht. Het verhaal van het blindelings uitvoeren van bevelen gegeven door een meerdere, wordt vaak aangehaald door daders van de genocide. Rwanda is een samenleving die sterk hiërarchisch gestructureerd is en waar het onzagen en de angst voor zowel de lokale als de nationale autoriteiten erg groot is. Ingaan tegen een bevel van een meerdere wordt nauwelijks gedaan en wordt gezien als een gebrek aan respect. De autoriteiten die aan de Hutu de opdracht gaven om de Tutsi te vermoorden waren niet alleen legitieme autoriteiten zoals de *responsable* van de cel, de *conseiller* van de sector of de *burgemeester* van de commune. Deze autoriteiten verloren vaak hun macht ten gunste van de Interahamwe of andere jeugdmilities. Zowel Tutsi als Hutu waren erg bang van de Interahamwe. Ze waren erg onder de indruk van hun militaire uniformen en de moderne wapens (granaten en geweren) die ze bij zich hadden.²⁶ In de vol-

²⁶ Voor een gedetailleerde studie van het de perceptie van wapens verwijzen we naar Meijer, C. and Verwimp, P. (2005), *The use and perception of fire-arms during the Rwandan genocide*, Working Paper, Small Arms Survey, Geneva.

gende alinea's geven we per sector een overzicht van de verklaringen die geïnterviewde daders hebben gegeven inzake hun eigen verantwoordelijkheid voor de genocide en inzake de verantwoordelijkheid van de autoriteiten.

In sector *Ntenyo* begonnen de slachtpartijen wanneer een groep Interahamwe onder leiding van een brigadier de sector binnenviel. De brigadier droeg een wapen om de plaatselijke bevolking te intimideren. De Interahamwe zelf hebben geen enkele Tutsi vermoord, maar zetten de Hutu bevolking er toe aan om 'op jacht te gaan' op de Tutsi en hun huizen te plunderen. Volgens de geïnterviewde daders was deelname aan de slachtpartijen verplicht. Weigeren om deel te nemen kon verschillende gevolgen hebben. Men kon worden verdacht handlanger te zijn van de Tutsi of men moest een geldboete betalen aan de aanvallers. De groepen die op de Tutsi jaagden, konden je huis plunderen of ze uitten doodsb bedreigingen. Geen enkele geïnterviewde kon zich echter een geval herinneren waarbij een Hutu werd vermoord omdat die weigerde deel te nemen aan de slachtpartijen.

In sector *Gitovu* deelde de burgemeester samen met een politieagent traditionele wapens en geweren aan de Hutu bevolking uit om de Tutsi te vermoorden. De burgemeester zei dat diegene die 'de vijand' niet vermoordde, zelf gedood zou worden. Niet deelnemen aan de genocide werd bestraft met het betalen van een geldsom, het afgeven van een koe of geit, of door zelf te worden geslagen. De *responsable* van de cel en de *conseiller* van de sectoren hadden hun macht verloren. De burgemeester van de commune waartoe Gitovu behoorde deed wel actief mee met de moordpartijen. Een groep aanvallers afkomstig van de naburige sector Rutabo startte de moordpartijen in Gitovu. Deze groep bestond niet uit Interahamwe maar uit gewone burgers, bewapend met machetes. Zij zeiden:

"Onze gemeenschappelijke vijand zijn de Tutsi. Zij hebben onze president vermoord. Hierdoor zijn wij nu wezen geworden. We moeten onze krachten verenigen om ons land te beschermen tegen de vijand!"²⁷

Volgens de geïnterviewde daders kon men deze boodschap niet negeren. Eén dader zei dat niemand van zijn cel deelnam aan de jacht op de Tutsi. Enkel aanvallers van Rutabo vermoordden de Tutsi.²⁸ Twee van de negen geïnterviewde daders van sector Gitovu zeiden dat het niet verplicht was deel te nemen aan de slachtpartijen. Twee daders vermeldten ook de invloed van de RTLM. Dit radiostation spoorde de Hutu aan om de gemeenschappelijke vijand te elimineren. Volgens de geïnterviewden waren een slecht functionerende regering en het gebrek aan persoonlijkheid van de Rwandese bevolking de voornaamste redenen waarom de genocide kon plaats vinden.

Net zoals in de meeste voorgaande sectoren werden de moordpartijen op de Tutsi in de sector *Gihembe* gestart door Interahamwe afkomstig van Kigali. De Interahamwe hadden granaten bij zich om de bevolking te imponeren. Ze deelden machetes en bijlen uit om de jongeren van de sector voor zich te winnen. Ze zaaiden tweedracht met hun opruiende taal:

²⁷ Interview met dader uit sector Gitovu, september 2004.

²⁸ Interview met dader uit sector Gitovu, september 2004.

*"Jullie moeten de Tutsi doden anders zullen wij het doen, maar dan zonder onderscheid tussen Hutu of Tutsi."*²⁹

Een dader vertelde dat je je niet kon verzetten tegen iemand van Kigali die een wapen heeft.³⁰ De Interahamwe schoten op de winkels van de Tutsi en plunderden hun koopwaar. De lokale bevolking volgde hun voorbeeld. Als iemand weigerde om hieraan mee te doen, moest hij een boete betalen aan de Interahamwe. Met het geld van de boetes kochten deze bier en zaklampen. Acht van de elf geïnterviewde daders van Gihembe zeiden dat deelname aan de genocide verplicht was. Het waren wel voornamelijk jonge mensen die verplicht werden deel te nemen.

Ook in sector *Mbati* waren Hutu en Tutsi bang voor de Interahamwe. Deelname aan de moorden was ook hier verplicht. Niet deelnemen werd bestraft met het betalen van boetes, het kopen van bier voor de aanvallers en doodsb bedreigingen. Volgens de geïnterviewde daders was een gebrek aan educatie van de boeren een belangrijke reden voor de grootschaligheid van de genocide. De boeren volgden hun leiders blindelings. Daarnaast was er een gebrek aan correcte informatie en een corrupte regering, die geen enkele moeite deed om de slachtpartijen te stoppen, belangrijke oorzaken van het geweld.

Interahamwe afkomstig uit een naburige sector vielen sector *Ngamba* binnen. Zij droegen militaire uniformen en hadden granaten en geweren bij zich. De Interahamwe joegen de Hutu uit hun huizen om te vechten tegen de vijand. Zij beweerden dat de moordpartijen overal tot een goed einde waren gebracht en dat in Ngamba ze nog niet eens begonnen waren. Deelname aan de genocide was ook hier verplicht. Weigeren betekende, zoals in alle andere sectoren, boetes betalen, bier kopen voor de aanvallers en doodsb bedreigingen. Als je de boete niet kon betalen, moest je een geit of koe afgeven of andere bezittingen. Geen enkele geïnterviewde dader kon zich een concreet geval herinneren waarbij een Hutu werd vermoord omdat hij weigerde deel te nemen. Elke Hutu had de plicht te controleren of de anderen meededen en om niet-deelname te rapporteren aan de Interahamwe.

Volgens de geïnterviewde daders hadden de nationale autoriteiten de belangrijkste verantwoordelijkheid voor het plaatsvinden van de genocide. De Hutu bevolking volgde blindelings de bevelen van de autoriteiten en werd zo in de val gelokt. De lokale autoriteiten namen ook deel aan de genocide, maar zij hadden al hun macht verloren. De Interahamwe waren zo woedend dat ze de *conseiller* of de *responsable* van de cel zouden hebben vermoord, als deze niet hadden meegedaan. Een dader formuleerde het als volgt:

*"Noch de nationale autoriteiten, noch de lokale autoriteiten riepen de slachtpartijen een halt toe. Nochtans waren zij de ogen van de samenleving. Als zij stop hadden gezegd, zou de Rwandese bevolking onmiddellijk gestopt zijn met het uitmoorden van de Tutsi."*³¹

²⁹ Interview met dader uit sector Gihembe, september 2004.

³⁰ Interview met dader uit sector Gihembe, september 2004.

³¹ Interview met dader uit sector Ngamba, september 2004.

Enkele dagen na 6 april 1994 kwam de leider van de Interahamwe van de commune Runda naar de sector *Ruyenzi*. Volgens een geïnterviewde zei hij dat alle Hutu inwoners van Ruyenzi handlangers waren van de Tutsi. Hij had immers geen enkel lijk van een Tutsi op zijn weg naar Ruyenzi gezien.³² Hij ging naar de winkel van een Hutu die verdacht werd goede relaties te hebben met een Tutsi. Hij schoot in de lucht en begon de koopwaar te plunderen om het 'goede' voorbeeld te geven aan de bevolking. Alle geïnterviewde daders van sector Ruyenzi beweerden dat deelname aan de slachtpartijen en de plunderingen verplicht was. Iemand die weigerde moest een boete betalen, kreeg doodsb bedreigingen, zijn bezittingen werden in beslag genomen of hij werd opgesloten in de gevangenis. De geïnterviewden vonden dat de onwil van de autoriteiten om correcte informatie door te geven en de onwil om geruchten over Tutsi de kop in te drukken, aan de basis lagen voor de massale participatie aan de genocide.

De ontkenning van schade

Deze techniek tracht de illegaliteit van een feit te neutraliseren door het toegebrachte leed te minimaliseren. De dader van de misdaad beweert dat hij met zijn gedrag niet veel schade heeft berokkend, ongeacht het illegale karakter ervan. Massale slachtpartijen laten dit soort van ontkenningen moeilijk toe. De daders van de genocide kunnen niet beweren dat de slachtoffers niet veel schade en pijn hebben geleden. Deze daders kunnen echter wel de schade ontkennen die ze zelf aan hun slachtoffers hebben toegebracht.

Een vrouwelijke dader van sector Mbati was beschuldigd van de moord op twee kinderen in de pastorie van Mugina.³³ Ze had bekend dat zij enkel de kleding van de vermoorde Tutsi in de pastorie had gestolen om later op de markt te verkopen. Ze beweerde bij hoog en laag dat ze die kinderen niet had vermoord en snapte dan ook niet waarom ze al tien jaar in de gevangenis zat. Het stelen van kleding van vermoorde mensen was volgens haar niet zo erg als het doden van mensen. Volgens haar redenering had zijzelf niets ernstigs misdaan, anderen hadden de Tutsi vermoord. Het stelen van die kleding had in haar ogen geen schade veroorzaakt.

Een andere opmerkelijke bevinding is dat bijna de helft van alle geïnterviewde daders bekende dat ze heeft deelgenomen aan één of meerdere aanvallen op Tutsi, maar dat ze zelf niemand gedood hadden (zie tabel 3). Slechts 19 van de 63 geïnterviewde daders hebben bekend dat ze één of meerdere personen hebben vermoord tijdens de genocide. De daders die enkel bekend hebben dat ze hebben deelgenomen zonder te doden en de daders die beweerden niet te hebben deelgenomen aan de slachtpartijen, gaven verschillende verklaringen voor deze discrepantie. Ze werden verplicht om de leiders van de aanvalsgroepen te volgen, maar zijzelf bleven in de staart van de groep zodat ze niets hoefden te doen. Ze hebben wel meegewerkt met het doden van Tutsi, maar ze hebben nooit de finale slag gegeven. Sommigen bekenden dat ze aanwezig waren tijdens slachtpartijen, maar dat zijzelf niets verkeerd hebben gedaan. Ze deden niet mee met het moorden, ze hielpen enkel de lijken van de Tutsi te begraven. Ze transporteerden een groep Tutsi naar de rivier, maar verdrongen hen niet. Dat was de taak van een andere groep.

³² Interview met dader uit sector Ruyenzi, augustus 2004.

³³ Interview met dader uit sector Mbati, augustus 2004.

TABEL 3: GRAAD VAN BEKENTENIS EN BETROKKENHEID BIJ DE GEÏNTERVIEWDEN

Sector	Deelname bekend, moorden niet bekend	Moord(en) bekend	Niet bekend	Totaal
Ruyenzi	3	4	2	9
Ngamba	2	6	3	11
Ntenyo	6	1	4	11
Gihembe	5	4	2	11
Mbati	8	2	2	12
Gitovu	5	2	2	9
Totaal	29	19	15	63

Bron: Eigen onderzoek

De ontkenning van het slachtoffer

"Zij begonnen eerst!" en "Zij hebben het geweld uitgelokt!", zijn beweringen die vaak worden gebruikt door daders van geweldsconflicten. Het toegebrachte leed is niet verkeerdt gegeven de omstandigheden en de feiten die in het verleden zijn gebeurd. Bij politieke gruweldaden heeft de ontkenning van de slachtoffers vaak ideologische wortels. Alle schuld leggen bij de slachtoffers is historisch gegroeid. Populair racisme (stereotype denkbeelden en grappen) ten opzichte van de andere etniciteit was ingebed in de Rwandese cultuur.

De daders gebruikten een eigen taal als ze over de genocide spreken. De Tutsi werden *Inyenzi*, 'kakkerlakken' of *Inkotanyi*, 'aanhangers van het RPF' genoemd. De Tutsi werden gedehumaniseerd. Ze werden gedegradeerd van slachtoffer tot het niveau van ongedierte of object. Dehumanisatie is het ultieme middel om een grote psychische afstand te creëren tussen dader en slachtoffer, waardoor het moorden gemakkelijker gaat. De daders gebruikten vaak verhullende woorden om de slachtpartijen aan te geven, waaruit bleek dat de Tutsi werden beschouwd als ongedierte of opgejaagd wild. De slachtpartijen werden beschouwd als 'op jacht gaan', de machetes en bijlen waren de 'werktuigen' om 'het werk' af te maken.

Alle gevangenen die werden geïnterviewd stellen het RPF verantwoordelijk voor de dood van de president Habyarimana. Aangezien alle Tutsi werden beschouwd als *inkotanyi*, hadden ze allemaal schuld aan de dood van de president. Bijgevolg verdienden ze het, volgens hun redenering, om gedood te worden. Verschillende daders haalden de onderdrukking van de Hutu tijdens de Tutsi-monarchie en de burgeroorlogen van 1959 en 1990 aan om het geweld van 1994 te rechtvaardigen. Dit om te bewijzen dat de Tutsi geen slachtoffers waren omdat ze het zelf hadden gezocht.

*"Gedurende de 400 jaar van de monarchie hebben de Tutsi de Hutu onderdrukt. Nu willen ze terug hetzelfde doen."*³⁴

*"De Tutsi zijn de oorzaak van de oorlog van 1990. In 1959 zijn ze [het RPF] teruggekeomen om de Hutu te vermoorden en om zich ons land toe te eigenen. De Hutu konden daardoor niet anders dan hun Tutsi burens vermoorden."*³⁵

³⁴ Interview met dader uit sector Ntenyo, augustus 2004.

³⁵ Interview met dader uit sector Ngamba, september 2004.

Een dader uit Ruyenzi zei:

*"Onze president heeft in Arusha over vrede in het land onderhandeld. Hij had besloten de macht te delen met het RPF. Op dat moment heeft het RPF de president vermoord. Zij wilden geen vrede maar oorlog en dat hebben ze nu gekregen."*³⁶

Vlak na de dood van president Habyarimana werden in de sectoren Ngamba, Gihembe en Ruyenzi geruchten verspreid dat het RPF in Kigali al de Hutu aan het uitmoorden was. In werkelijkheid gebeurde echter het tegenovergestelde.

Verschillende daders beweerden ook dat de Tutsi de slachtpartijen zelf hadden uitgelokt omwille van hun arrogant gedrag tegenover de Hutu vlak na de dood van president Habyarimana. Een dader van sector Ngamba haalde het volgende voorbeeld aan. Een Tutsi had tegen hem gezegd:

*"We zullen binnenkort zien wie gaat winnen, de patrijs of de gazelle!"*³⁷

Met de patrijs bedoelde de Tutsi een Hutu, de gazelle is een Tutsi. De patrijs is ondergeschikt aan de gazelle, want deze laatste kan veel sneller lopen. Een ander voorbeeld dat de geïnterviewde aanhaalde, was dat de Tutsi aan de Hutu vroegen:

*"Heb je ooit al eens een geit zien samenleven met een schaap?"*³⁸

De geit symboliseert de Hutu, het schaap de Tutsi. Schapen zijn waardevoller dan geiten omdat ze minder frequent voorkomen in Rwanda. Volgens enkele andere geïnterviewde daders hadden de Tutsi al bananen geplukt om bier te brouwen. Dit bier zouden ze opdrinken als ze de Hutu overwonnen hadden.

De veroordeling van de veroordeelaars

Daders trachten de aandacht van hun eigen misdaden weg te nemen door het in vraag stellen van het recht van critici om kritiek te hebben op die misdaden. Deze techniek, veroordeling van de veroordeelaars, hebben we niet vaak teruggevonden in de interviews met de daders.

Sommigen verweten de blanken dat ze te snel gevlucht waren en de Rwandese bevolking aan hun lot hebben overgelaten. Ook de internationale gemeenschap werd onder vuur genomen omdat ze bijna niets heeft ondernomen om de genocide te voorkomen.

'Veroordeling van de veroordeelaars' kan ook betekenen dat men overtuigd is dat iedereen die in dezelfde situatie zou hebben verkeerd als de Rwandese bevolking juist hetzelfde zou hebben gedaan. Je kan die redenering ook omdraaien. De Rwandese bevolking zou niet tot genocide zijn overgegaan als ze in een ander land zou zijn opgegroeid.

³⁶ Interview met dader uit sector Ruyenzi, augustus 2004.

³⁷ Interview met dader uit sector Ngamba, september 2004.

³⁸ Interview met dader uit sector Ngamba, september 2004.

Het beroep op hogere plichten

Beroep doen op hogere plichten betekent zoveel als de algemene belangen van de samenleving opofferen in het voordeel van de belangen van de eigen groep. De wet wordt buiten spel gezet om die hogere plichten te vervullen. Een vaak gehoorde uitspraak van de geïnterviewde daders was dat de Tutsi hun president hadden vermoord, hun vader, hun god. Een dader van sector Ruyenzi verwoordde het zo:

"Ik kende noch de Inkotanyi noch onze president persoonlijk. Maar toen ik hoorde dat onze president vermoord werd en dat de Inkotanyi ons land trachtten in te nemen, voelde ik het als mijn plicht om iets te doen en te vechten voor mijn land!"³⁹

Een dader uit sector Ngamba vond dat het de plicht was van de Hutu om zich na de dood van de president te verdedigen tegen de Tutsi.

"Op 6 april hebben we vernomen dat onze vader vermoord was. We waren ontmoedigd en we begrepen dat het plan van de Tutsi nu wel gauw verwezenlijkt zou worden. We hebben ons toen voorbereid om onszelf te verdedigen!"⁴⁰

Beroep op hogere plichten kwam niet veel naar voren tijdens de interviews. Het enige dat een aantal daders zeiden was dat ze de Tutsi moesten doden, vooraleer ze zelf werden gedood.

3.2.2. Conclusie m.b.t. de technieken van neutralisatie

De theorie van Sykes en Matza over de technieken van neutralisatie kan worden toegepast op de Rwandese genocide van 1994. Alle technieken die Sykes en Matza hebben ontwikkeld, kwamen in meer of mindere mate naar voor tijdens de interviews. 'Ontkenning van de eigen verantwoordelijkheid', 'ontkenning van de schade' en 'ontkenning van het slachtoffer' zijn het meest prominent aanwezig. 'Veroordeling van de veroordeelaars' en 'het beroep doen op hogere plichten' kwamen minder naar voor. Een verklaring hiervoor kan zijn dat enkel 'gewone' daders uit de dorpen werden geïnterviewd. Zij hadden misschien niet zo een ideologische kijk op de genocide, maar werden meer gedreven door persoonlijke motivaties zoals economisch gewin of persoonlijke vetes met hun Tutsi-buren. Het waren eerder de elite, de *akazu* en de jeugdmilities van de verschillende politieke partijen die moordden uit ideologie. Het is ook niet verwonderlijk dat 'ontkenning van de eigen verantwoordelijkheid' bijna in elk interview voorkwam. Dit is immers de gemakkelijkste manier om schuld en schaamte van zich af te schuiven. Deze techniek van neutralisatie werd ook in de literatuur aangegeven als de meest voorkomende.⁴¹

De toepassing van de neutralisatietheorie van Sykes en Matza op de Rwandese genocide kent zijn beperkingen. Dat is niet zo verwonderlijk. De theorie werd immers ontwikkeld om straatcriminaliteit van adolescenten te duiden en had absoluut niet de ambitie om gedrag tijdens of na een genocide te verklaren. Niet alle geïnterviewde daders toon-

³⁹ Interview met een dader uit sector Ruyenzi, augustus 2004.

⁴⁰ Interview met een dader uit sector Ngamba, september 2004.

⁴¹ S. COHEN, *o.c.*, 2001, p. 60.

den spijt en berouw voor wat ze gedaan hebben. Dit sluit echter niet uit dat ze deze technieken van neutralisatie kunnen gebruiken om de beschuldigende vinger van de Tutsi en van de internationale gemeenschap af te weren.

Sykes en Matza beweren in hun theorie dat delinquenten de neutralisatietechnieken zowel voor, tijdens als na het crimineel gedrag gebruiken om zichzelf tegen wroeging en beschuldigingen van anderen te beschermen. Het is zeer moeilijk of zelfs onmogelijk om na te gaan of de daders voor en tijdens de Rwandese genocide deze neutralisatietechnieken gebruikten. De daders werden voor mijn onderzoek immers pas tien jaar na de gruwelijke feiten geïnterviewd. Ze hebben dus ook tien jaar de tijd gehad om na te denken zodat ze nu vaak een afgelijnd verhaal vertelden over wat er toen is gebeurd. We kunnen hier dus enkel vaststellen dat ze de technieken van neutralisatie gebruikten na de feiten, in sommige gevallen om te kunnen omgaan met spijt en wroeging, maar meestal om beschuldigingen van anderen af te weren. De neutralisatietheorie van Sykes en Matza is dus geschikt om crimineel gedrag na de feiten te duiden en verklaren. De theorie is niet geschikt om te voorspellen wanneer mensen de stap zetten naar criminaliteit en, in deze gevalstudie, naar genocide.

Toch kan de neutralisatietheorie een meerwaarde bieden bij het bestuderen van genocide, al is het niet op een voorspellende manier. Deze theorie geeft heel goed weer hoe daders van genocide hun eigen crimineel gedrag verklaren en hoe ze hun gedrag verantwoorden naar de buitenwereld toe. Meer uitgebreid geeft de neutralisatietheorie ons inzicht in de psychologie van het dadergedrag bij massale geweldsconflicten. Dit was niet de intentie van de theorie van Sykes en Matza, maar volgens ons een interessante toepassing van de theorie.

BIJLAGE 1: TABELLEN MET DE BEVINDINGEN VAN HET ONDERZOEK VAN YACUBIN*Table 1.* Presentations involving genocidal behavior at the annual meetings of the American Society of Criminology (ASC), 1990–1998

Year	Total number of presentations	Total number of genocide presentations	Percentage of genocide presentations
1990	1,085	0	0%
1991	1,123	0	0%
1992	1,191	0	0%
1993	1,249	2 ⁸	.002%
1994	1,188	0	0%
1995	1,308	2 ⁹	.002%
1996	1,536	2 ¹⁰	.001%
1997	1,782	2 ¹¹	.001%
1998	1,813	4 ¹²	.002%
Total	12,275	12	.001%

Table 2. Presentations involving genocidal behavior at the annual meetings of the Academy of Criminal Justice Sciences (ACJS), 1990–1998

Year	Total number of presentations	Total number of genocide presentations	Percentage of genocide presentations
1990	638	0	0%
1991	614	0	0%
1992	685	0	0%
1993	576	0	0%
1994	836	0	.001%
1995	930	1 ¹³	.001%
1996	980	1 ¹⁴	.001%
1997	857	0	0%
1998	913	4 ¹⁵	.003%
Total	7,029	6	.001%

Table 3. Content analysis of major international periodicals devoted to the discipline of criminology, 1990–1998

Journal	Number of published articles	Number of published genocide articles
Australian and New Zealand Journal of Criminology	179	0
British Journal of Criminology	280	0
Canadian Journal of Criminology	221	0
Crime and Delinquency	284	1
Crime, Law and Social Change	253	0
Criminal Justice and Behavior	241	0
Criminology	217	0
Journal of Criminal Justice	352	0
Journal of Criminal Law and Criminology	325	0
Journal of Quantitative Criminology	167	0
Journal of Research in Crime and Delinquency	174	0
Justice Quarterly	222	0
Law and Society Review	223	0
Total	3,138	1